

مجلس اول: ایمان و عمل صالح

حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید مهدی سلطانی رنانی*

اشاره

سعادت، مفهومی است با درجات و مراتب مختلف.^۱ ایمان و عمل صالح، نخستین مرتبه سعادت است: «مِن السَّعَادَةِ التَّوْفِيقُ لِصَالِحِ الْأَعْمَالِ»^۲ از جمله سعادت انسان، توفیق انجام عمل صالح است. «آخرین درجه سعادت، رسیدن به خدا و ملاقات با اوست: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا»^۳ پس، هرکه امید به لقای پروردگارش دارد، باید که کار شایسته انجام دهد.»

آنچه در اینجا مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد، بررسی عوامل سعادت انسان از منظر قرآن کریم است و در مجلس نخست، مقوله ایمان و عمل صالح که نقشی بسزا در نیکیبختی و سعادت آدمی ایفا می‌کند، ارائه خواهد شد.

الف) مفهوم‌شناسی سعادت

۱. سعادت

«سعادت» از ریشه «سعد» و در لغت به معنای «خوشبختی»^۴، «کامرواگشتن»، «موفقیت» و «بهر روزی و خوشحالی»^۵ است؛ اما در اصطلاح، خیر اضافی است و به نسبت افراد، مختلف

* پژوهشگر حوزه و دانشگاه و مدرس معارف اسلامی.

۱. ر.ک: حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۵، ص ۱۲۸.

۲. سید جلال‌الدین محدث ارموی، شرح غرر و ذرر آمدی، ج ۶، ص ۱۹.

۳. سوره کهف، آیه ۱۱۰: «هرکه به لقای پروردگارش امید دارد، باید کاری شایسته انجام دهد.»

۴. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، واژه «سعد» و مشتقاتش.

۵. آذرتاش آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی - فارسی، ص ۲۸۷.

می‌گردد که کمال هر فردی است؛ بنابراین سعادت هر موجودی، در تمامیت و کمال ویژه اوست و خیریست که برای فرد انسان‌هاست.^۱ پس سعادت در حقیقت، رسیدن هر شخصیست به کمال خویش با حرکت ارادی نفسانی.^۲

۲. ایمان

«ایمان» از ریشه «أمن» و به معنای «آرامش جان» و «رهایی از هرگونه ترس و اندوه» گرفته شده است.^۳ خداوند می‌فرماید: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبَسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ»^۴ آنان که ایمان آورده‌اند و ایمان خود را به ستم نیالوده‌اند، آرامش و امنیت برای‌شان است و آنان هدایت یافتگان‌اند.»

در تعریف اصطلاحی ایمان چنین آمده است: ایمان، باور یقینی و قطعیست که با اعتراف و پذیرش دل همراه بوده و عمل، انسان را به آن رهنمون می‌سازد (یعنی عمل، باور قلبی و ایمان را افزایش می‌دهد).^۵

امام رضا علیه السلام فرمود: «الْإِيمَانُ عَقْدٌ بِالْقَلْبِ وَ لَفْظٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْجَوَارِحِ»^۶ ایمان، عبارت است از اعتقاد و باور قلبی، اقرار زبانی و عمل با اعضا و جوارح.»

۳. عمل صالح

«عمل»، کاریست که با آگاهی، اندیشه و با قصد و نیت انجام شود و در معنی، خاص‌تر از فعل است.^۷ «صالح» از ریشه «صلح» و نقطه مقابل «فساد و تباهی»ست که بیشترین کاربرد آن، در بیان ارزش افعال و اعمال است. این واژه در قرآن، گاهی در مقابل فساد و گاهی در برابر زشتی و بدی آمده است.^۸ عمل صالح از نظر اصطلاحی، کاریست شایسته که با آگاهی، قصد و از روی ایمان انجام شود.^۹

۱. خواجه نصیرالدین طوسی، اوصاف الاشراف (اخلاق ناصری)، ص ۸۳.

۲. ر.ک: همان، ص ۷۴ - ۷۳.

۳. ر.ک: احمدبن فارس، معجم مقاییس اللغه، ماده «أمن».

۴. سوره انعام، آیه ۸۲.

۵. محمدطاهرین عاشور، التحرير و التنوير، ج ۱، ص ۷۳.

۶. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۲۷.

۷. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ذیل واژه «عمل».

۸. همان، ذیل واژه «صلح».

۹. ر.ک: نستوه جهان‌بین، بررسی ضابطه‌مندی کمال انسان در قرآن، ص ۳۷۶ - ۳۷۵.

ب) رابطه ایمان و عمل صالح

هنگامی که واژه «عمل صالح» در قرآن برای توصیف فعلی استفاده می‌شود، اغلب کنار ایمان به کار می‌رود و نشانگر این است که ارتباط تنگاتنگی بین آن‌ها وجود دارد؛ طوری که هر جا ایمان باشد، در پی آن عمل صالح نیز خواهد بود. این وابستگی، به اندازه‌ای است که ما ایمان را با عمل صالح یا عمل صالح را با ایمان می‌شناسیم.^۱ علامه طباطبایی رحمته الله علیه می‌گوید: «عمل صالح، عملی است که آمادگی و لیاقت پوشیدن لباس کرامت را دارد و به بالا بردن «کلام طیب» و افزایش ایمان کمک می‌کند.^۲

از آن جا که ایمان و عمل صالح، معمولاً با هم ذکر شده و آثار مشترک دارند، ما نیز در ادامه آثار آن‌ها را توأمان بیان می‌کنیم.

ج) آثار ایمان و عمل صالح

آثار دنیوی

۱. آرامش روحی و روانی

ارتباط ایمان و آرامش حقیقی، غیرقابل انکار است. قرآن، آرامش روحی را در گرو ایمان واقعی می‌داند و می‌فرماید: هر که به خدا ایمان آورد، به دستگیره محکمی چنگ زده است که گسستن برای آن نیست: «... وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ.»^۳ در واقع چنگ زدن به دستگیره محکم، تشبیه لطیفی از این حقیقت است که انسان برای نجات از قعر درّه‌های مادی‌گری و ارتقا به بلندترین قله‌های معرفت و معنویت، نیاز به وسیله‌ای محکم و مطمئن دارد. این وسیله، چیزی جز ایمان و عمل صالح نیست.

ایمان، بدون شک مؤثرترین شیوه و ابزار برای درمان اضطراب و فشارهای روحی‌ست! زیرا بین ما و خداوند، رابطه‌ای ناگسستی وجود دارد؛ پس اگر بندگی را اختیار کنیم و خود را تسلیم او نماییم، تمام درها به روی ما گشوده شده و آرزوهایمان تحقق خواهد یافت. همان‌گونه که امواج خروشان نمی‌توانند آرامش ژرفای اقیانوس را برهم زنند، دگرگونی‌های سطحی زندگی نیز،

۱. توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن، ص ۴۱۵ - ۴۱۴.

۲. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۴۲۲ - ۴۲۱.

۳. سوره بقره، آیه ۲۵۶.

نمی‌توانند آرامش ما را بر هم بزنند. البته، ایمان در صورتی به آدمی امنیت می‌دهد که در طریقه بندگی و ذکر حضرت حق باشد.^۱ بر این اساس ایمان به خدا، موجب می‌شود که انسان در برابر مشکلات دچار اضطراب نشود و همواره می‌کوشد با اتکال به خدا، مشکلاتش را برطرف نماید.^۲

مناسب است در این جا داستانی از زندگانی «مرحوم آیت‌الله قاضی رحمته» بیان کنیم: صاحب‌خانه ایشان در نجف، وسایل و اثاث منزل‌شان را بیرون ریخته بود که مجبور شدند با خانواده به کوفه بروند. در مسجد کوفه، بالاخانه‌ای بود که برای افراد غریب ساخته بودند. ایشان در آن جا سکونت گزیدند. علامه طباطبایی رحمته می‌فرمودند که به مسجد کوفه رفته و دیدم آقای قاضی و همه‌ی خانواده مریض هستند و تب کرده‌اند. هنگام شب و وقت نماز شد. طبق معمول در اول وقت به نماز ایستاد. بعد از نماز عشاء، چنان با توجه کامل آیه شریفه «أَمَّنَ الرَّسُولُ»^۳ را تلاوت می‌فرمود که گویی هیچ مشکلی پیش نیامده است.^۴

۲. امیدواری

افراد باایمان، به نتایج افعال مطلوب و تلاش‌های خود امید دارند. در منطق فرد باایمان، جهان درباره‌ی تلاش‌های او بی‌طرف و بی‌تفاوت نیست؛ بلکه دستگاه آفرینش در راه حق، درستی، عدالت و خیرخواهی تلاش می‌کند. فرد باایمان، به کمک خداوند امیدوار است و در بحران‌های زندگی و برای دستیابی به اهدافش دست یاری به سوی خدا دراز می‌کند،^۵ یاد او را مایه‌ی حیات دل^۶ خویش می‌داند، با وی انس پیدا می‌کند^۷ و به قلمرو آرامش و وقار گام می‌نهد؛ زیرا پروردگار عالم، برایش تنها پشتوانه‌ایست که هیچ کاستی و عیبی در او نیست.^۸ ناامیدی و حزن انسان‌ها، از چیزیست که تعلق مادی داشته یا آن را در زمان گذشته از دست داده است؛ ولی

۱. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۴۹۲.

۲. ر.ک: مرتضی مطهری، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، ج ۴، ص ۱۷-۷ و ۲۴-۳۲.

۳. سوره بقره، آیه ۲۸۵.

۴. علی‌تهرانی، ز مهر افروخته، ص ۲۱.

۵. ر.ک: سوره محمد، آیه ۷؛ سوره توبه، آیه ۹۰.

۶. ر.ک: محمد محمدی‌ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۱۸۴۸.

۷. ر.ک: نهج البلاغه، خ ۲۲۳.

۸. ر.ک: اکبر هاشمی رفسنجانی، تفسیر راهنما، ج ۸، ص ۶۹۸.

افراد مؤمن که دل‌های خود را به محبت الهی پیوند زده و خیمه و خرگاه خویش را در حرم قدس و حریم امن الهی برپا کرده‌اند، با ازدست‌دادن امور در گذشته یا احتمال فقدان آن‌ها در آینده، ناامید نشده و گرد و غبار خوف و اندوه بر سیمای‌شان نمی‌نشیند.^۱

۳. نترسیدن از غیرخدا

ایمان به خدا به قلب انسان حالتی می‌بخشد که اندوه و نگرانی در آن نمی‌ماند و از غیرخدا نمی‌ترسد؛ زیرا همه امکانات و همه هستی و قدرت‌ها، به سبب ایمان به خداوند است و طبق فرمایش امام صادق علیه السلام، همه هستی در برابر مؤمن فروتن است؛ حتی درندگان و پرندگان.^۲ قرآن در این باره می‌فرماید: «**أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ**»^۳ آگاه باشید که اولیای خدا، نه ترس و نگرانی دارند و نه غمگین می‌شوند، همانان که ایمان آورده و با تقوایند.»

سرچشمه اصلی عزت و همه عزت‌ها، از آن خداوند است.^۴ مؤمن، همیشه با موجودی پیوند دارد که همه عوالم وجود، مسخر او هستند؛ به همین دلیل با عزتی که خداوند به او اعطا می‌کند، هم محبوب دل‌هاست و هم از غیرخدا نمی‌هراسد.^۵

۴. محبوبیت

اگر بنده‌ای به ساحت قدس ربوبی ایمان داشته باشد و کارهای شایسته انجام دهد، خداوند سفره گسترده محبت خود را برای او پهن می‌کند و علاوه بر بهره‌مندی از فضل و رحمتش، او را به قرب و سعادت خویش می‌رساند. امام سجاد علیه السلام، در دعای ابوحمزه ثمالی عرضه می‌دارد: «کسی که به سوی تو کوچ کرده، راهش بس نزدیک است و تو از خلقت در حجاب نشده‌ای، جز آن‌که کردارشان آنان را از تو می‌پوشاند.»^۶ بر این اساس انسان مؤمن، به دلیل انجام عمل صالح با محبوبیت و کیمیای محبت خدا پیوند خورده و رشته دوستی غیر او را گسسته است؛ از این رو

۱. ر.ک: سید محمدحسین حسینی تهرانی، معادشناسی، ج ۲، ص ۷۸.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۴، ص ۷۱.

۳. سوره یونس، آیه ۶۲ و ۶۳.

۴. سوره منافقون، آیه ۸.

۵. سوره احزاب، آیه ۳۹.

۶. شیخ طوسی، مصباح المجتهد، ص ۵۸۳، ح ۶۹۱.

قرآن فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا؛^۱ همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، به‌زودی خدای رحمان برای آنان محبتی در دل قرار خواهد داد.»

دوستی تعریف می‌کرد که مدتی ساکن هند بودم. هنگام مراجعت یکی از شیعیان هندی پیش من آمد و گفت: «تقاضایی دارم و می‌خواهم برایم چیزی از ایران بیاورید.» گفتم: «چه چیزی؟ قالی، پسته یا خرما می‌خواهی؟» گفت: «نه؛ از این چیزها نمی‌خواهم! یک عکس از امام خمینی علیه السلام برایم بیاور.» گفتم: «عکس امام را می‌خواهی چه کنی؟» گفت: «از بیست سال پیش در مغازه‌ام، عکسی از ایشان داشتم که کهنه و پاره شده است. هر وقت مغازه را باز می‌کنم و نگاهم به آن می‌افتد، روحیه می‌گیرم. فکر می‌کنم بین من و ایشان ارتباطی هست و با نگاه کردن به عکس‌شان، احساس آرامش می‌کنم.»^۲

با محبت می‌شود دنیا گرفت	در دل خوبان دنیا جا گرفت
بندهای نامرادی را گشود	خانه‌ای مخروبه را زیبا نمود
بی محبت زندگی زندان شود	حسرت و کینه به دل پنهان شود ^۳

۵. استجابت دعا

«دعا»، یکی از مظاهر و حالات حقیقی نیایش آدمی به درگاه الهی است و از آن‌جا که ایمان به خدا و عمل صالح از ارکان دعا هستند، استجابت دعا نیز از آثار حقیقی آن‌هاست. امام علی علیه السلام در وصیت‌های‌شان، به امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «حاجت خود را نزد او آر، به او ایمان داشته باش... و برای گره‌گشایی کارهایت، او را بطلب.»^۴ در قرآن کریم نیز آمده است: «وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ...»^۵ و دعای کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده‌اند، اجابت می‌کند و از فضل خویش بر آنان می‌افزاید و برای کافران عذابی شدید است.»

۱. سوره مریم، آیه ۹۶.

۲. ر.ک: رحیم مخدومی، من مدیر جلسه‌ام؛ خاطرات فعالان فرهنگی از فتنه ۸۸، ص ۱۳۳.

۳. <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n136811>

۴. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۵. سوره شوری، آیه ۲۶.

داستان غلام امام زین العابدین علیه السلام شنیدنی است. یک سال، قحطی سختی بود و باران نمی آمد. مردم به صحرا رفته بودند، برای بارش باران دعا می کردند و نماز می خواندند. شخصی می گوید که من غلامی را در خلوت و تنهایی دیدم. نماز خواندن، مناجات، گریه و خشوع او با حق مرا مجذوب کرد. مدتی نگذشت که بارانی پربرکت درگرفت. یقین کردم که از دعای او بود. دنبالش رفتم. تصمیم داشتم که هرطور شده، او را در اختیار بگیرم و غلامی اش را بنمایم. به منزل امام زین العابدین علیه السلام رفتم. دانستم که از غلامان ایشان است. خدمت حضرت رسیدم و عرض کردم: «می خواهم این غلام را از شما بخرم؛ نه برای این که غلام من باشد، بلکه من خدمت گزار او باشم.» غلام را حاضر کردند. وقتی او را خریدم، نگاه حسرت باری به من کرد و گفت: «تو که هستی که مرا از مولایم جدا کردی؟» گفتم: «جانم به قربانت! من در تو چیزی دیدم که در کس دیگری نیست. می خواهم از محضر تو بهره ببرم!» جریان را به او گفتم. تا سخنانم را شنید، رو به آسمان کرد و گفت: «خدایا این رازی بود بین من و تو و نمی خواستم بندگان از آن اطلاع پیدا کنند. حال که کسی را مطلع کرده ای، مرا از این دنیا ببر!» همین را گفت و جان به جان آفرین تسلیم کرد.^۱

آثار اخروی

۱. بخشش گناهان

از آثار و برکات اخروی ایمان و عمل صالح، برخوردار از مغفرت الهی است که شامل حال مؤمنان و صالحان می گردد.^۲ انسان بر اثر لغزش هایی که در مدت عمر داشته است، در اندوه و نگرانی به سر می برد و دائم دنبال انجام کارهایی است که باعث آمرزش گناهان وی گردد. از طرفی خدای غفار، باب آمرزش را بر بندگان خویش گشوده و اسباب آسوده خاطری آن ها را فراهم نموده است: «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا...»^۳ بگو ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده اید، از رحمت خداوند نومید نباشید که او، همه گناهان را می آمرزد.»

این را هم بدانید که خداوند، راه های متعددی را برای آمرزش بندگان قرار داده است؛ ولی بهترین

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۷، ص ۳۳۴.

۲. سوره احزاب، آیه ۳۵.

۳. سوره زمر، آیه ۵۳.

آن‌ها، ایمان به او و عمل صالح است.^۱

قرآن می‌فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ...»^۲

۲. امنیت از ترس قیامت

از مهم‌ترین آثار ایمان به خدا و انجام عمل صالح در آخرت، امنیت انسان‌های مؤمن از ترس‌های قیامت است و کسی که خدای - عزّ و جلّ - را از سر دوستی‌اش می‌پرستد، به او ایمان حقیقی دارد و کار شایسته انجام می‌دهد، در روز قیامت از هراس ایمن است. در آن روز کارهای صالح مؤمنان بی‌پاداش نمی‌ماند و خداوند می‌فرماید: «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا»^۳ و هر کس کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس در آن روز از ستم و کاستی در پاداشش نترسد.»

۱. ر.ک: سید مهدی سلطانی رنانی، راهکارهای قرآنی در غلبه بر فشارهای روانی، ص ۵۶-۵۷.

۲. سوره عنکبوت، آیه ۷.

۳. سوره طه، آیه ۱۱۲.